

Kystfolk

Kattegat-Skagerraks farvande og kyster som kulturhistorisk region

Af Vagn Wåhlin

Den 22.8. 1991 forsvarede museumsinspektør Poul Holm sin disputats, »Kystfolk. Kontakter og sammenhænge over Kattegat og Skagerrak ca. 1550-1914«. Fakultetsopponenten, docent Vagn Wåhlin, bringer her i bearbejdet form sit indlæg ved handlingen¹

Forskningsprojektets placering

Den foreliggende afhandling har sin baggrund i det stort anlagte, fælles-skandinaviske og tværvideenskabelige forskningsprojekt fra 1980'erne om kystkulturernes hverdagsliv, udviklingsmønstre og konakter omkring Kattegat-Skagerrak farvandene i det 19. århundrede. Mere end et halvt hundrede forskere fra en lang række videnskabelige institutioner i regionen deltog aktivt med oplæg og artikler om solide primærstudier til projektets mange seminarer og dets skriftserie, »Meddelelser«, som udkom i 16 bind. Projektet er et af de vellykkede vedrørende en fælles skandinavisk indsats omkring et stort kulturhistorisk forskningsarbejde. Succesen skyldes ikke mindst den faste sekretariatsledelse under først *Peter Ludvigsen* og senere *Poul Holm*, men hænger tillige sammen med, at projektet hurtigt med hver sin energiske gruppeleder deltes op i konkrete arbejdsgrupper omkring følgende hovedtemaer: fiskeri, religiøst-folkelige bevægelser, migration inden for regionen, skibsfart og turisme.

Poul Holm har ikke fulgt de første tanker om en blot redaktionel sammenskrivning af de vigtigste bidrag fra *Meddelelser* til en samlet oversigt over resultaterne. Det er glædeligt, at han i stedet har fremlagt en dybtgående bearbejdning af egne og andres primærstudier og har sat dem under et fællesperspektiv og har udvidet tidsrammen til at række fra senmiddelalderen og op til 1. Verdenskrig. Poul Holms udvidelse af optikken er fo-

---

1. Efter aftale med første-opponenten, professor *Jóan Pauli Joensen*, Tórshavn, har jeg frit kunnet trække på dels vor fælles sagkyndige indstilling til fakultetet i april 1991, dels på det senere bearbejdede manuskript vedrørende Joensens oppositionsindlæg. Jeg takker for denne imødekommenhed. En del temaer var allerede behandlet under første-opponentens indlæg, hvorfor jeg for at undgå gentagelser strøg dem af mit manuskript under selve handlingen. De er her medtaget.

retaget i tid, i rum og i teori, men har også haft nogle omkostninger både ved arbejdsprocessens eksplosive forøgelse og ved dispositionsmæssigt at få styr på det omfattende stof.

Fremstillingen er uhyre stofmættet og springer fra mikro-studier til makro-studier, fra beskrivelser til teoretiske analyser og anvender kort, grafer og statistikker indsat i teksten, så læseren skal holde godt fast for ikke at blive tabt i svingene. Når dette er sagt, skal det samtidig fremhæves for det første, at vi med dette arbejde har fået forelagt en regulær og læseværdig bog og ikke en antologi, og for det andet, at lige meget hvordan forfatteren havde grebet et så omfattende arbejde an, så ville han antagelig være kommet i dispositions- og begrænsningsmæssige vanskeligheder. Set i dette perspektiv har han klaret sin opgave som forfatter godt.

Perspektivering, teori og metode

De mange primærstudier dels fra Meddelelser, dels fra forfatterens særdeles omfattende læsning og selvstændige brug af faglitteraturen fra en lang række fagområder er i det hele vellykket sat sammen til trods for de problemer af teoretisk art, det altid giver at skulle spænde så vidt. Men netop derfor kunne man ønske sig et særligt afsnit om denne »mangfoldighedens« problematik – og gerne fremlagt med en særlig accentuering af de forskellige teorier, metodikker og forskningsteknikker, som ligger bag de omkring 100 primærbidrag og artikler i *Meddelelser*. Herunder havde det været forskningsmæssigt nyttigt, om læserne havde fået en præsentation af materialegrundlag og materialeproblemer vedrørende disse primærstudier. Poul Holm har nemlig vedrørende sin egen grundforskning kun givet os én sides oversigt (s. 311) over sit arkivalske materiale og noget mere vedr. de trykte kilder (fylder 4 sider med ca. 170 titler). Litteraturlisten er på omkring 900 numre, der ved krydscheck kan ses virkelig at være benyttet i tekst og noter. Nu skal disputatsbedømmere jo være grundige, så det bemærkes, at henvisningerne i kap. 3, note 2 og 4 til Sawyer, 1982, note 5 til Randsborg og note 6 til Roesdahl samt s. 200-201 til Hodland, 1985 ikke kunne følges op, fordi de ikke optræder i litteraturlisten, Formentlig er der tale om: Peter H. Sawyer, *Kings and Vikings*, London 1982, – Klavs Randsborg, *The Viking Age in Denmark*, London 1980 og Else Roesdahl, *Viking Age Denmark*, 1982 (evt. *Danmarks vikingetid*, Kbh. 1980), mens Hodland ikke umiddelbart har kunnet identificeres)².

Det oprindelige oplæg for projektet var formuleret af Peter Ludvigsen

---

2. Jeg takker forskningsbibliotekar J. Street-Jensen for hjælp til at indkredse de manglende titler.

og antog a priori, at kystkulturerne omkring Kattegat-Stagerrak op til 19. århundrede var præget af mange fællestræk, relativt stabile strukturer og kun langsomme forandringer, ligesom kontakterne over havet i regionen fandt sted (havet var den letteste farvej) for at afhjælpe følgerne af gensidige mangelstrukturer mellem regionens lokalområder. Selvforsyning på det materielle plan og kontinuitet på de sociale og åndelige områder har efter denne tankegang været karakteristiske træk i datiden og er centrale for vor forståelse af disse samfund. Først kapitalismen og industrialiseringen af samfundene i løbet af 19. århundrede bragte alvor dette stabile mønster i opbrud med den moderne markedsøkonomi og civilisations fremmarch. Bag denne af Henri LeFebvre inspirerede opfattelse ser Poul Holm dels en beklagelse af et forfald af de gamle samfunds kulturværdier og af dets simple, men meningsfulde dagligliv, dels en afstandtagen for modernitetens og kapitalismens massekultur og masseproduktion.

Denne overordnede forståelsesramme kalder Poul Holm for »civilisationskritisk« (s. 15) og han finder den forfejlet på flere væsentlige områder:

- 1) Den »civilisationskritiske« tilgang forbigår den indre dynamik i kystsamfundene og fokuserer ikke på de notoriske og store forskelligheder i kystboernes levevilkår og dagligliv i regionen.
- 2) Tilgangen udelader eller minimerer, at statsmagten og den »store« politik sætter rammerne for og løbende aktivt påvirker dagliglivet i regionens kystkulturer.
- 3) Opfattelsen udelader eller negligerer den »store« økonomi og byernes og borgerskabets løbende indflydelse og overser de dominansmønstre for den lokale og regionale økonomi, som faktisk ansættes af først den baltisk-vesteuropæiske storhandel og senere af atlantiske avshandelen.

For at få hold på disse mangler lader Poul Holm sig inspirere af Fernand Braudels³) tanker om at se Balticum-Vesteuropa som en parallel til den mediterrane verden. Den braudelske tilgang forudsætter en inddragelse af staternes storpolitik og af de lange historiske linier og af det vide perspektiv i økonomi og kultur. Inden for et hovedmønster sat af sådanne overordnede faktorer må for Braudel og P. Holm den regionale økonomi og kultur foregå og tilpasse sig – uden at en vis selvsvirkning og

3. Henri LeFebvre (ty. udg.), *Kritik des Alltagslebens*, 1977 m.fl. arbejder. Fernand Braudel (eng. udg.), *The Perspective of the World. Civilization and Capitalism 15th-18th Century*, III, 1984, – samt sammes hovedværk (fr. udg. 1966), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. London 1972.

egen-dynamik derfor afvises mellem henholdsvis mikro- og makroplanerne og inden for lokalsamfundene.

Forskelligheden dels i *ydre* materielle vilkår og kulturelle fremtrædelsesformer, dels i *indre* dynamik og reaktionsmønstre i regionen træder generelt i Poul Holms arbejde mere frem end de ensartede træk (som vel også findes) og er empirisk veldokumenteret i de mange delstudier i afhandlingen. Det lange historiske perspektiv (fra 1500-tallet til 20. århundrede) tydeliggør, at kystboerne til stadighed har levet under forandringsens lov og konstant har måttet tilpasse sig og vekselvirke med nye materielle, politiske og åndelige vilkår.

I den henseende har den ændrede tilgang vist sig berettiget og frugtbar. Men netop derfor bemærker man væsentlige udeladelser og manglende afbalancering vedrørende to hovedområder:

For det første synes regionens købstæder og borgerskab som innovative centre og formidlere af fælleseuropæiske kulturelle og økonomiske strømninger og nydannelser samt som bærere af økonomiske og kulturelle forandringspotentialer næsten at forsvinde ud af fremstillingen fra det 17. århundrede og frem til slutningen af 1800-tallet. Lige før år 1900 dukker byerne og borgerskabet stærkt op igen i fremlæggelsen, men nu blot som turister. Dette »hul« er en mangel såvel ud fra en braudelsk tankegang som ud fra en historisk-materialistisk opfattelse samt ud fra mere end 100 års solid forskning omkring netop borgerskabets og handelskapitalismens afgørende betydning for de store træk i udviklingen i Nordvesteuropa fra senmiddelalderen og frem. Selvfølgelig er der afsnit, f.eks. om Ålborg som fiskehandelscentrum m.v. (Ålborg anføres faktisk 54 gange fra s. 43 til s. 289), men den overordnede placering af regionens købstæder og borgerskab på makroplanet som sådan savnes.

For det andet har den korrekte fremhævelse af de lokale forskelligheds stærke betydning ført til, at forfatteren har udeladt en overordnet fremhævelse af de *fællestræk*, som også findes og – om ikke før – bliver tydelige, hvis regionen sammenlignes med en anden region som f.eks. dele af det østlige Middelhavs kystkulturer.

Komparation, kulturelle forskelle og fællestræk

Lad mig nævne blot nogle af bogens egne eksempler på væsentlige fællestræk:

- kvindernes placering i de folkeligt-religiøse vækkelsesbevægelser og som repræsenterede kontinuiteten i kystkulturerne (s. 263, 270 sp. 3, 273),

- et fiskeri, der er domineret af mindre både og fravær af kapitalistisk stordrift på linie med engelsk rederkapitalisme (s. 223.234),
- konkurrencen mellem fiskeopkøbere på handelspladserne og i havnene, der bevirkede, at de »stationære« købmænd ikke fik samme monopol-dominans i regionen, som på samme tid kan ses i Island, på Færøerne og i Newfoundland m.v.

Først når der foretages en udvidet komparation til Baltikum, Kanalegne, Nordatlanten m.v. vil fællestrækkene vedrørende regionens kystkulturer træde tydeligere frem.

Som en frugtbar og nødvendig videnskabelig metode henviser forfatteren direkte (f.eks. s. 227) og indirekte i sin praksis mange steder til *komparationen*. Denne metodes virkelige værdi fremtræder imidlertid først, når den bruges systematisk til dels at eftersøge såvel *ligheder* som *forskelle*, dels at finde ligheder/forskelle på såvel mikro- som makroplaner samt vedrørende både forhold (strukturer) og tendenser (dynamik). – Tillige vil det så antageligt ved sådanne mere systematiske komparationer til andre større regioner vise sig, at nogle i regional sammenhæng markerede særtræk dog alligevel blot er varianter af mere overordnede fænomener.

Hvad jeg efterlyser er ikke inddragelse af nyt primærmateriale, men en mere systematisk komparativ analyse af det bredt inddragne stof. Forfatteren har klart demonstreret værdien heraf ved den komparative behandling af problemerne om kapital, ejerform, arbejdslag, motorisering, teknologi og tilpasningsevne (s. 227-32) i regionen i forhold til engelsk fiskeri.

Økonomistiske opfattelser

På side 16 fremsætter forfatteren nogle ahistoriske grundopfattelser (dvs. udsagn hvis gyldighed hævdes uden hensyn til perioden, hvorpå de anvendes) af forholdet mellem menneskers motivationer og økonomiske virke:

- 1) »... de fleste mennesker stræber efter at tilfredsstille deres behov med så lille en arbejdsindsats som muligt i forhold til en varierende norm for den acceptable fordeling mellem arbejdstid og fritid« – i sidste del af sætningen kan »norm«, »acceptabel«, »arbejdstid« og »fritid« først klarlægges ud fra en tids- og stedbemt kulturs fastlæggelse af disse begreber, hvilket igen forudsætter, at der overhovedet findes et arbejdsbegreb og et fritidsbegreb i den kultur. Heraf følger, at første del af sætningen trods sin form ikke kan være almenyldig.
- 2) »Den største produktivitet ligger som regel i den del af erhvervsaktiviteten, som er rettet mod at fremstille varer til markedet« – hvilket af P. Holm eftervises ved betydningen af pengegivende aktiviteter, hvor

pengene let kan omsættes til goder af essentiel nødvendighed for husholdets eksistens.

Begge udsagn er ret så økonomistiske og modernistiske og tager ikke højde for de socio-kulturelle tids- og stedsbetingede forhold, der gør sådanne opfattelser enten brugbare eller irrelevante. Begge udsagn vil være reelt ubrugelige i f.eks. vikingetidssamfundet, hvor overklassens magt og prestige bl.a. hang sammen med evnen og viljen til at give smukke og kostbare gaver, og hvor kampen og plyndringen ikke er til at sætte på et »arbejdsbegreb« eller et fritidsbegreb. Andre samfund har afholdelse af storstilede fester som baggrund for magt og prestige og social rollefordeling. Der lægges mængder af fysisk arbejde i en sådan fest, men dette lader sig ikke indføre under et rationelt arbejdsbegreb eller et rationelt produktivbegreb.

Kapitalistiske og »demokratiske« fiskeriformer, forrang for kulturelle eller materielle forhold

I ekskursen »Det »demokratiske« kystsamfund« (s. 223-232) behandler forfatteren nogle opfattelser i forskningen om en særlig »demokratisk« kultur i de nordiske fiskersamfund (fremført af bl.a. O. Haslöff og Orvar Löfgren om nordiske samfund, af J. Tunstall og Paul Thompson i relation til engelsk trawler-kapitalisme, jvf. Holms litteraturliste), der ses i modsætning til en uhyggelig proletarisering og forarmelse inden for engelsk trawlerfiskeri – og her kunne forfatteren have udvidet perspektivet til lignende forhold ved Newfoundland.

Forfatteren har ret i, at den politisk-kulturelt betonedede, positive fremhævelse af den skandinaviske udvikling bør justeres under hensyn til betydningen af især den teknologiske virkelighed. Via forbrændingsmotorens fremkomst og udbredelse blev de mindre skandinaviske fiskerbåde fiskerimæssigt effektive, ligesom fangstredskaberne teknologisk forbedredes og fangstmetoderne tilpassedes de mindre skibstyper. Netop i kraft af skibenes og redskabernes mindre størrelse – og dermed lavere kapitalkrav – blev regionens og især de danske fiskere mere fleksible over for forandringskrav af såvel biologisk/økologisk som markedsmæssig og statslig/politisk art. Set i et lidt længere perspektiv var det dog væsentligst det danske fiskeri i regionen, der ved konstante og hurtigt udbredte innovationer kunne tage konkurrencen op med den engelske rederkapitalisme, mens fiskerne fra Halland og Færøerne i højere grad fandt nicheproduktioner udført med forældet materiel, der ikke i længden kunne bære et rentabelt og markedsfleksibelt fiskeri.

For Poul Holm er det således (s. 227) mere den teknologiske tilpasning

til markedets krav (= smidig kapitalisme), der er det centrale for erhvervets form og overlevelsessevne, og mindre den kulturelt-demokratiske faktor blandt kystbefolkningerne og fiskerne. Han finder altså, at kapitalisme-kritikerne næsten har byttet om på årsag og virkning, fordi deres civilisationskritiske afstandtagen til den engelske rederkapitalismes umenneskelige træk krævede et positivt modbillede, som de så fandt i en romantiseret opfattelse af det skandinaviske fiskeris »demokratiske« træk.

Under handlingen diskuteredes dette, og præses fremlævede, at når kulturelle faktorer – som her – blev stillet over for materielle faktorer, så måtte de vægtigste forhold være at finde i de materielle betingelser, bredt forstået. Her overfor fremhævede jeg, at Danmark allerede fra tidligt i 19. århundrede inden for landbruget og i den sekundære produktion (håndværk m.v.) var præget af netop de små og mellemstore bedrifter, og at især landbruget allerede inden århundredskiftet havde dokumenteret, at tilpasning til markedskravene via kooperativer og socialt tilpasset teknologi var både mulig og effektiv. Det mentale og politiske »klima« var derfor i Danmark helt anderledes forberedt til at acceptere og fremme netop fiskernes faktiske valg af højteknologi i mindre enheder modsat det engelske »klimas« konstante samtænken af kapital, højteknologi og stordrift. Teknologisk og kapitalmæssigt havde der intet været i vejen for, at englænderne kunne have valgt den »danske vej«, der var netop »det kulturelle« og klassestrukturen til forskel, – hvorved vi igen er tilbage til den kulturelle dimensions betydning uden dog at have afklaret problemet med hønen og ægget, med kulturens eller de materielle vilkårs primat. I den konkrete sag var der dog tale om kvalificeret uenighed mellem præses og opponenter.

Forfatterens mange analyser med tilgrænsning til dette problemfelt kan for mig (men altså i modsætning til P. Holm) bedst fortolkes som, at det vedrørende den totale historisk-samfundsmæssige »virkelighed« kun er i det meget lange tidsperspektiv, at de materielle forhold har forrang over de kulturelle faktorer – begge forstået bredt.

Styrken i samfundets opretholdelse og dynamikken i samfundets ændring ligger for mig at se i et flerdimensionalt spændingsfelt mellem dels de materielle og de kulturelle faktorer, dels de indre samfundsmæssige og kulturelle potentialer i relation til de ydre påvirkningsmomenter. At fokusere ensidigt på det ene eller det andet sæt af faktorer vil ofte føre til skæve opfattelser af totaliteten, af »virkeligheden«⁴).

4. Begrebet, virkeligheden, i anførselstegn hænger sammen med, at jeg mener, at den totale historiske, samfundsmæssige og kulturelle »virkelighed«, hvori menneskelivet faktisk

Vedrørende den generelle teoretiske tilgang, så demonstrerer forfatteren en velgørende smidighed, forståelse og uimponerethed over for andre discipliners teorier og metoder. Alligevel lades læseren ikke i tvivl om, at forfatterens udgangspunkt er den solide historikers respekt for empirien og hans forkærlighed for almindelig sund sans.

Komposition og stil

Sproget er klart og sætningerne er ligefremme og uden akademisk overlæsning med fremmedord. Trykfejlene er behageligt få og ubetydelige af arten som f.eks. makel for makrel, s. 549 m.fl. De mange undertitler hjælper til at finde rundt i den umådeligt indholdsrige afhandling, der er pakket med informationer, beskrivelser og analyser. Kapiteloverskrifterne er dækkende for indholdet.

Noterne er rene referencenoter og via et forkortelsessystem med henvisning blot til forfatternavn og årstal minimale i omfang. Da der faktisk kan være mere end én mening om flere af forfatterens synspunkter, og sådanne afvigelser findes i dele af materialet, havde det været ønskeligt, om P. Holm i noterne havde åbnet op for adgang til de forskellige meninger og fortolkninger, som ikke er medtaget i hans hovedtekst. S. 317 omtales »Symposium«, der findes som henvisning til en række bidrag i litteraturlisten, f.eks. Hartvig Dannevig, 1981, *Skagerak-Kattegat-projektet ...*, – men P. Holm har glemt at fortælle læserne, hvor de kan få fat i omtalte »Upublicerede bidrag til Kattegat-Skagerrak-projektets symposium«. En henvendelse til Fiskeri- og Søfartsmuseets bibliotek (Esbjerg) vil nok via Poul Holm selv give resultat, men en note om, at eksemplarer for både 1981 og 1982 var givet til f.eks. Statsbiblioteket og Kgl. Bibliotek med ønske om registreringshenvisning via »Meddelelser« eller lignende, ville hjælpe den interesserede forsker, idet der faktisk er mange interessante indlæg netop i disse »Bidrag«, bl.a. af mig selv (1982) sammen med A.-L. Schou.

Bogen er sat i *bredt format* med per side 3 spalter à 1.600 enheder eller

---

foregår, er alt for kompleks og omfattende til nogen sinde at blive forstået eller beskrevet. Den historiske – og andre kulturelle og samfundsmæssige videnskaber – virkelighed handler om den mindre virkelighed inden for den langt bredere »virkelighed«, hvorom vi med fornuft og rimelighed kan udsige noget meningsfuldt. Den videnskabelige og faglige virkelighed er forpligtet på den totale »virkelighed«, men er ikke identisk med denne. Det drejer sig for forskerne om en stadig tilnærmelse, om en stræben mod et mål, der antagelig aldrig kan nås. Men denne uopnåelighed bør derfor ikke føre til, at alt derfor er tilladt. Der er stadig forskel mellem løsagtighed og vås stillet over for struktureret forskning og seriøs beskrivelse. P. Holm forsøger et ordentligt livtag med virkeligheden i seriøs respekt for »virkeligheden«.

omkring 4.800 enheder per side, svarende til ca. 2 normalsider per tekstsider. Så de 346 sider bliver trods de mange illustrationer til en ret kompakt tekstmasse. De smalle spalter hjælper dog på læseligheder. I det hele er der tale om et for en disputats sjældent gedigent og smukt stykke bogudgivelsesarbejde, der bringer både forfatter og trykkeri ære.

De mange og gode *illustrationer* er smukt gengivet og velvalgte både for deres oplysningsværdi og som åndehuller i tekstens og grafernes massive informationsstrøm. Nogle svipsere i grundarbejdet omkring illustrationerne skal dog nævnes.

Billeder af den velkendte maler *Martinus Christian Weiseloft Rørbye* (17/5 1803-29/8 1848) benyttes med godt resultat flere gange. Men P. Holm har et noget løst forhold til malerens data. S. 87 kaldes han Marinus Rørbye vedrørende et strandstykke fra 1848 og s. 280-81: Rørbye vedrørende et strandstykke fra 1834, skønt P. Holm ellers på det sted i selve billedets – let skjulte – signatur kunne have belæg for formen, Rørby. Lad nu gå med det. Mere grund til at undre sig har læseren s. 67, hvor teksten til billedet postulerer eksistensen af en kunstner, »Thorrestrup«, som skulle have malet det i 1878. Et check i Poul Holms eget museums magasin – hvor billedet befinder sig – ville have vist, for det første, at der var tale om *Jens Christian Thörrestrup* (1832-92), for det andet at billedet var malet 20 år tidligere, nemlig i 1858. Disse data kan iøvrigt også ses af den opmærksomme læser i gengivelsens nedre, højre hjørne.

Kortene er mange og gode. Med en noget indforstået selvfølgelighed opgives i teksten forvirrende mange stednavne uden nærmere placering for de nutidige læsere. De havde derfor været ønskeligt med et par detaljerede kort bagest med reference til stikordsregisteret, hvor alle i teksten anførte stednavne da kunne stedfæstes. En nordmand eller svensker ville måske have svært ved uden hjælp at placere »Bygum« på Læsø eller ved at gætte sig til, at omtalte Voerså s. 202, moderne stavemåde) og Vorså (s. 264) var et og samme fiskerleje ca. 25 km syd for Frederikshavn.

Kapitlerne og hoveddelene sluttet af med udmærkede *opsamlinger* og oversigter, som hjælper læseren med at bevare overblikket blandt de mange informationer.

De naturgivne klimatiske forholdsvariationer sammen med den »store« politik og den »store« økonomi sætter i bogen rammebetingelserne for kystkulturernes højst forskellige fremtrædelsesformer og udviklingslinier, hvori hverdagslivet for regionens mennesker udfoldedes. I dette medfører gennem afhandlingen konstante skift mellem mikro- og makroplaner, mellem korte og lange tidsperspektiver og mellem tematisk og kronologisk dominerede afsnit. Dette giver sig som forventelig udtryk i fremstil-

lingsmæssige problemer, hvor en del overlapninger og gentagelser står over for andre steder i bogen – især i lokalstudier og i tematiske afsnit – hvor koblingen til de langtvirkende og overordnede faktorer, som jo hele tiden er til stede og spiller ind, kan være svær at finde eller helt mangler. Forfatteren redegør ikke derfor, men antagelig ligger hans problem delvis i den historisk-kulturelle virkeligheds flerdimensionale natur. I forskningen og fremstillingen (det, vi kan udsige noget om) fremtræder »virkeligheden« som komplementære foreteelser, hvor vi ikke på én og samme tid kan fokusere skarpt på både detaljen og på den »store« struktur og ikke kan gribe klart i samme sætning både det korte og det lange tidsperspektiv. Vi er nødt til at tage ét plan og ét perspektiv ad gangen, men derved sløres de andre og dog stadig medvirkende kræfter fra andre planer – *vekselvirkningen* forsvinder mellem fingrene på os, når vi forsøger at gribe den.

Når man som forfatteren vil medtage og begribe så meget, som bogen gør, bliver de lige nævnte forhold også et fremstillingsmæssigt problem, der antagelig ikke kan løses fuldt ud tilfredsstillende, men kun tillader os en tilnærmelsesvis løsning. Forfatteren gør sit bedste – og det er som oftest godt nok. Iblandt kan man ane en næsten desperat kamp med stoffet og sproget og dispositionen, for at få tingene til at gå op. For den, som selv har prøvet kræfter med at få mikro- og makro-planer samt lange og korte linier og teori og empiri til at mødes foreligger der her en imponerende fremstillingsmæssig indsats – selvom en vis uegalitet i teksten ikke har kunnet undgås. Men hvem har også sagt, at historieskrivning skal være nemt?

Nogle hovedtræk af bogens indhold

Værket er disponeret i 3 hoveddele og i 9 kapitler, hvortil kommer sammenfatning og summary. Første del er:

Havskaber (s. 13-52), kap. I og II

hvor *kap. I* omfatter først problembeskrivelsen og det teoretiske opgør med »civilisationskritikken«, dernæst følger de tre overordnede rammer for kystkulturerne (de naturgivne vilkår, storhandelen fra Østersø til Kanal-egnene samt staternes storpolitik) samt til sidst en debat om kildemateriale, metodik og forskningsredegørelse.

I *kap. II* beskrives nøjere først de naturgivne og økologisk/biologisk og demografiske forhold, fulgt af en behandling af tre konkrete kystsamfunds – et norsk, et hallandsk og et nordjysk – forskellige måder at sikre sig eksistensen og forme dagligdagen på. Dernæst gennemgås forskellige sider af

det mangesystemer, der oldedes som økonomiske strategier i forhold til husholdets fleksibilitet den høje grad af situationsbestemthed, der var betegnende for den klassiske arbejdsindsats i dagliglivet. Sluttelig vises det, at næringsspecialisering under stadig hensyntagen til ressourcemuligheder, teknologi og tilpasning til markedsbetingelserne ikke var et nyt fænomen afledt af den moderne kapitalismes fremmarch. I stedet ses det som en vekselvirkningsproces med en stigende (og altså ikke abrupt) integrering i og tilpasning til markedsvilkårene og de overordnede rammer (statsmagt, storhandel, natur) fra senmiddelalderen og frem til undersøgelsens sluttidspunkt ved Første Verdenskrig.

Kontakter (s. 53-217), kap. III-VII

I dette andet hovedafsnit behandles overbevisende og grundigt fra vikingetiden og fremefter i store kronologisk ordnede afsnit fiskeriets (mest sild og torsk), handelens (særligt fisk, korn, tømmer – bondeskuder, adelshandel og købstadshandel) samt skibsfartens udvikling.

I *kap. III* følges disse emner op til midten af 1600-tallet, hvor Sverige magtpolitisk endelig brød den dansk-norske indkredsning og afskar den tidligere lette adgang fra Sydnorge og Nordjylland til Bøhuslen og Halland, regionens gamle dansk-norske kystlandskaber. I den store politik og i fjernhandelen afløstes Hansestæderne med tiden af hollænderne og englænderne, parallelt med at centralmagten for Danmark-Norge og for Sverige udviste stigende evne til og ønsker om at sætte rammerne for regionens interne kontakter med lovgivning, embedsmandskontrol og i sidste ende flådemagt.

I *kap. IV* beskrives perioden fra midt i 1600-tallet og op til den dansk-norske sømagts nederlag til englænderne 1807-08 og Danmarks inddragelse i Napoleonskrigene. Under disse krige var englænderne og hverken Sverige eller Danmark herrer over regionens farvande og satte ret så effektivt grænserne for det regionale kontaktnet. I løbet af 1700-tallet udvikledes den klassiske arbejdsdeling og handelsudveksling mellem især Nordjylland og Sydnorge (det søndenfjeldske Norge) med norsk tømmer og jern udvekslet med jysk korn som krumtappen i kontaktnettet. Sverige hældede som Danmark i 1700-tallet til en nationalt accentueret merkantilisme og forsøgte sig bl.a. med støtte til fiskeriinnovationer, ligesom et storfiskeri uden større held søgtes fremmet. Den dansk-norske statsmerkantilistiske, men også nationalt prægede tankegang udtryktes i købstædernes handelsprivilegier og et monopoliseret handelssystem, som satte rammer for, men også fremmede den interregionale handel over Skagerrak. Regionens interne handel var transportteknisk set præget af mindre

fartøjer – skudehandelen – mens den stigende internationale handel gennem regionen førtes på større og mere kapitalkrævende fartøjer. Fiskeriet var i perioden generelt stærkt svingende, hvilket bl.a. hang sammen med ændrede spisevaner og en konkurrence på de større markeder fra bl.a. Newfoundlands rige fiskebanker. Silden og torsken var fortsat vigtige i regionens fiskeri og næringsliv, men på tilbagegang. Derimod steg fiskeriet af fladfisk, rødspætter og flyndere.

Kap. V dækker perioden fra 1808 til 1860 og omhandler dels en genoptagelse af de gamle handels- og kontaktmønstre mellem Sydnorge og Nordjylland, dels oprettelsen af nye forbindelser, hvor Sveriges Kattegatkyst bl.a. efter toldlempelser 1826 kom relativt aktivt ind i et fornyet inter-regionalt netværk. Danmarks interne provinshandel voksede støt og tendensen gik klart frem mod en integreret national økonomi. I forhold til sin tidligere dominerende stilling var København som økonomisk centrum efter storhandelens sammenbrud 1808-14 relativt gået tilbage og genvandt først efter midten af århundredet noget af sin tidligere styrke, – i stedet overtog Hamborg rollen efter 1814 som Nordens vigtigste handels- og finanscentrum. Statsmagten involverede sig i stigende grad i regulering og fremme af fiskeriet. Sildefiskeriet oplevede i perioden sin sidste storhedstid – først i Limfjorden og senere ved Lister. Torskefiskeriet gik over til i hovedsagen at være bakkefiskeri med langline. Makrellen kom til som en væsentlig fisk både i forbrug og i lokal handel og her introduceredes et betydningsfuldt drivgarnsfiskeri, medens rødspætten som frisk fisk blev en vigtig afsætningsvare til de voksende befolkninger i købstæderne. Kvasen blev som skibstype væsentlig i dette fangst- og distributionssystem.

I *kap. VI* (perioden ca. 1880-1920) blev England og Atlanterhavet dominerende i den »store« økonomis netværk, medens sejlskibene – især de norske – efter en længe holdt, solid position i transportsystemet måtte vige for dampskibsfartens eksplosive udvikling. For Jylland var kontakterne til Norge fortsat vigtige langt op i det 19. århundrede. Norske skibe overtog her meget af denne dansk-norske transport, ligesom svenske skibe overtog transporten til regionens svenske kystområder, hvor Göteborg fra 1860'erne sprængte de regionale rammer og blev centrum for en egentlig storhandel. Hamborgs økonomiske indflydelse i Norden faldt relativt, men København genvandt trods solid vækst ikke sin centrale placering fra 1700-tallet.

Nye produkter udspecialiseredes som væsentlige i den stigende nationale og internationale arbejdsdeling: havre fra Bohuslen til England, – sild, tønder og uld fra Halland til Nordjylland og Sydnorge, – og senere smør og flæsk fra Danmark til England.

Småskibsfarten med sejl, skudehandelen, udkonkurreneds relativt i forhold til faste dampskibsruiter og den almindelige stærkt stigende handel og transport på dampskibe. Men i provinshandelen og i dele af den regionale handel formåede sejlskuderne endnu en menneskealder at finde niches for et rimeligt virke.

Sejlskibenes store antal og snart også det stigende antal dampskibe krævede meget og i stigende grad professionaliseret mandskab. Mange fra regionen fandt som sømænd et virke inden for denne sektor. Kombinationsnæringen holdt sig dog længe, dvs. at udkommet i dagliglivet grundede sig på dels en jordlod med kartofler, får, en ko mv., dels i kombination hermed føde og penge hentet fra fiskeri og søfart af manden. Kvinderne blev derved det stabiliserende element i kystlivets sociale systemer. Mændene kunne veksle mellem søfartens længere ture, fjernfiskeri under Island, Grønland og Newfoundland eller det kystnære fiskeris nærmere tilknytning til hjem og familie.

I *kap. VII* behandles havfiskeriets gennemslag fra 1880'erne og fremefter. Englænderne og skotterne gik i stigende grad over til storfiskeri på Atlanterhavet ved Færøerne, Island, Grønland og Newfoundland med kapitalkrævende damptrawlere. Herved blev en stor mængde sødygtige og sejlførende, men mindre skibe billigt til salg for regionens og Nordens fiskere. Kattegat-Skagerrak blev et fælles indhav og fiskeriet blev mere professionaliseret.

Det blev muligt at gå på egentligt havfiskeri, og fra århundredskiftet forbedredes skibenes effektivitet dels ved en hurtig indførelse af petroleumsmotoren som drivkraft, dels ved udvikling af forbedrede skibstyper. Her fremstod kutteren som et særligt dansk innovativt bidrag. Tillige introduceredes og spredtes hurtigt i regionen nye fangstredskaber og nye fangstteknikker, parallelt med at afsætningen voksede både for frisk fisk til købstæderne og for fiskeindustriens stigende produktion af forarbejdede varer. Den relativt simple klipfiskeproduktion fortsatte som en nicheproduktion et stykke ind i det tyvende århundrede. Udover de tidligere kendte fiskearter, sild, torsk, makrel, og fladfisk udvidedes den fangstmæssige og kommercielle interesse til hummer, ål, laks, hermfisk mv.

Generelt ses en stigende involvering i de større markeders sfære, hvor den hårde konkurrence krævede førsteklases varer og råprodukter. Herved blev regionens interne handel mellem kystsamfundene præget af en udveksling af 2. sorteringsprodukter.

På alle felter skete der en ekspansion: Øget forbrug af professionaliseret arbejdskraft, øget antal skibe, øget og specialiseret teknologi i fangstprocessen, større havområder blev inddraget til fiskeri, et større an-

tal fiskearter blev fanget og solgt, flere afsætningsmarkeder blev inddraget, bearbejdningsgraden og kvaliteten af råvarerne blev forøget.

Mentaliteter (s. 219-294), kap. VIII, IX

I dette sidste hovedafsnit bevæger forfatteren sig fra de ydre havskaber og de lange linier i økonomi og politik til de »indre« landskaber og ser på de ikke-materielle sider af kystsamfundenes relationer og forandringer i den sociale sfære og i kulturen.

I *kap. VIII* diskuteres først det centrale problem om forholdet mellem individ og kollektiv, mellem selvforståelse og ansvarsfølelse over for næsten. Dette sker i relation til: de fattige, – vedrørende drikfældighed, – over for det stigende antal fremmede fra nabokystområderne, – i den religiøse sfære vedrørende syndsoplevelse og aktivt kristenliv i Indre og Ydre Mission, – i de sociale relationer mellem bønder og fiskere, – og endelig kønsopdelte i forholdet mellem mænd og kvinder (debatten om det »demokratiske« kystsamfund er behandlet ovenfor).

I dette kapitel trækker forfatteren stærkt på den grundforskning han selv har deltaget direkte i. De mange tabeller, figurer og kort er både informative og nødvendige. Alligevel er de kvalitative kilder og analyser naturligvis centralt placeret i dette afsnit. Man kan følge forfatteren (s. 270) i den betragtning, at netop kombinationsnæringen – med manden ofte til havs – gav kvinden en central placering i familiens og hverdagens liv, ikke blot i den manuelle praksis, men også i opfattelsen af hendes rolle. Dette er antageligt medvirkende til, at fiskere og sømænd helt op til idag ikke går ind for, at kvinder fungerer som udearbejdende lønmodtagere. Derimod må det være en lapsus, når præses skriver, at »deres hustruer skal friholdes fra det manuelle arbejde« – det var faktisk hårdt fysisk arbejde at klare både hjem og dele af kombinationsnæringens manuelle arbejde.

Jeg er enig med forfatteren i (s. 272), at vi i det hele skal være forsigtige med vore slutninger indenfor mentalitetshistoriens brede og diffuse felt. Vi skal ikke vurdere datidens kvindeliv ud fra »moderne kønspolitiske holdninger«, siger forfatteren korrekt. Men er det ikke et brud herpå, forfatteren selv er på vej til at gøre i dette afsnit ved at så tvivl om »ægthed« af de missionske kvinders accept af den »centrale rolle i familien«. Sammesteds advarer P. Holm imod at vurdere fortidens menneskers moralske opførelse ud fra deres egne idealer; jamen, hvad skal vi da ellers bruge, spørger jeg, – modstandernes? f.eks. Politikens skævvredne billede af vestjyske missionske fiskere i 1890'erne? Pointen er vel her at tage fortidens mennesker alvorligt netop i religiøse og moralske spørgsmål uden derfor at glemme, at de også er mennesker og »syndere« og falder i, som

vi alle gør i forhold til vore idealer. Menneskerettighederne bliver som rettesnor ikke ringere af, at de sjældent efterleves. Det vigtige er, om de og andre etiske forskrifter tages så alvorligt, at de effektivt indadtil og udadtil kan medvirke til at påvirke adfærden hos mennesker. I den forstand er vi nødt til at tage fortidens moral og etik alvorligt, og netop i den sammenhæng er der med forfatteren ingen grund til at betvivle, at missionens specielle udlægning af moralen for hverdagslivet faktisk havde stor betydning for IM-samfundsmedlemmernes adfærdsmønstre og livsholdninger.

P. Holm har korrekt fremhævet den centralistiske statsnagts stærkt stigende indflydelse gennem det 19. århundrede, som bl.a. via transportnetets udvikling (jernbane og havne) knyttede rigets provinser tættere sammen end tidligere. Denne centralisering og skabelse af den moderne nations-stat (jvf. Norges selvstændighed 1905) gik hånd i hånd med udviklingen af den nye nationalfølelse, der i Danmark blev bredt indoptaget omkring 3-årskrigen 1848-50. Som de religiøse bevægelser og opfattelser får også de *nationale* identiteter betydning i kystsamfundene i selvforståelse (jvf. de mange flag i fotografierne s. 274, 289 m.fl.). Men denne del af nye kollektive mentaliteter (den nationale forståelse) er helt udeladt i undersøgelsen.

I *kap. IX* behandles borgerskabets relationer til kystsamfundene ud fra disses placering som pittoreske, som turistmål i den »vilde« natur og som sundhedsfremmende med dyrkelse af havbade og frisk luft samt – ikke at forglemme – som fristed for mennesker af samme velbærgede, sociale lag. Hvad enten det drejer sig om turistens, om Krøyers og Michael Anchers bravourstykker eller om Anna Anchers socialt fint indlevede billeder, så er der tale om, at afstanden mellem »dem« og »os« synliggøres. Dette beskrives udmærket, og kultursammenstødet er ofte flot skildret, men tillige med et lunt glimt i øjet, hvor især billedsiden får dette fint frem.

For at den forudsætningsløse læser blandt de store mængder af informationer ikke skal miste orienteringen i et braudelsk perspektiv eller blive uhjælpeligt fanget i et nordjysk snorrevod, skal det til slut anbefales at begynde med afslutningen (*kap. X*, s. 295-296) og derefter læse *summary* eller de udmærkede sammenfatninger (jvf. indholdsfortegnelsen) efter hvert af de 9 kapitler.

Afslutning

Næsten enhver kan vedrørende denne bog ud fra sit forskningsfelt pege på områder, man gerne havde set nøjere behandlet. Tilsvarende vil mange ikke uberettiget kunne anføre, at teorier eller metoder fra deres sagsområde er behandlet vel frimodigt. P. Holm har forsøgt og er langt hen ad

vejen lykkedes med at give ikke blot en solid skildring og nogle spændende analyser, men har også her fremlagt en stort anlagt syntese. Dem har vi ikke for mange af. Synteser er som denne afhandling åbne for kritik og angreb fra den dag de er fremlagte; men de er nødvendige for at forskningen kan komme videre – og det er den med P. Holms store og inspirerende arbejde. Her er fremlagt viden, holdninger og fortolkninger til – pro et contra – at sætte mange større og mindre forskningsarbejder igang. Det er i bedste forstand ikke en lukket og færdig afhandling, men en åben bog, der vækker til debat og eftertanke og ikke vil samle støv på reolen som så mange andre doktorafhandlinger.